

Het lied van Debora

Voorganger: Ds. Jurjen Zeilstra

Lezingen:

1^e schriftlezing: Richters 5

2^e schriftlezing: Johannes 8: 2-11

Inleiding I (begin van de dienst)

In het kader van het jaarthema van de Regenboogkerk 'Zingen met je ziel' lezen we liederen uit de bijbel. Het lied van Debora in Richters 5 behoort tot de oudste teksten in de bijbel. Het is geen gemakkelijke tekst om te begrijpen. Zelfs in het dikke nieuwe Liedboek, staan geen liederen op basis van het lied van Debora. Het lijkt een hardvochtig lied uit oeroude ruwe tijden waarin geweld verheerlijkt wordt. Maar de feministische theologe Fokkelien van Dijk-Hemmes heeft laten zien hoe verborgen in dit schijnbaar masculiene overwinningslied de stem klinkt van vrouwen, die juichen over hun ontsnapping aan verkrachting en slavernij. Zij vertrouwen op God. Thema: Het lied van Debora

Inleiding II (bij de schriftlezingen)

Het verhaal wordt verteld én gezongen. In de tijd van Debora wordt Noord Israël twintig jaar lang onderdrukt. Met 900 ijzeren strijdwagens hebben de Kanaänieten (een deel van) het land bezet. Aanvoerder Barak van Israël aarzelt. Hij durft pas op te trekken wanneer profetes Debora meegaat. Regenbuien doen de wagens van Sisera, de aanvoerder van de Kanaänieten vestlopen. De overwinning van Israël is compleet wanneer generaal Sisera wordt vermoord door een Kenitische bedoeïenenvrouw. Jaël slaat met een hamer een tentpin door de slaap van de vermoede generaal. Vrouwen hebben Israël gered. Wij luisteren naar het lied van Debora

Gemeente van Christus,

we hebben een oeroud overwinningslied gehoord, een lied van lang, heel lang geleden. Het is een min of meer extatisch lied van bevrijding in Israël gezongen. Immers, een wrede onderdrukking van twintig jaar is voorbij. De negenhonderd ijzeren strijdwagens van Jabin, Koning van Kanaän, zijn verdwenen. De bevrijding wordt beleefd als een openbaring van Godswege. Maar het blijft een ruwe wereld. In geweld is een antwoord gevonden op geweld. De aanvoerder van de vijand is vermoord op gruwelijke wijze. Jaël staat, op tragische wijze, symbool voor een vrouw met de rug tegen de muur. Haar daad is niet goed te keuren. Zij schendt de heilige wetten van de gastvrijheid met haar sluwe list. Generaal Sisera dacht dat hij veilig was, maar er wachtte hem een vreselijke dood. Echter

als vrouw heeft Jaël geen andere middelen. Niets anders dan haar hamer en haar tentpin staan haar ter beschikking in haar bedoeïenentent. En zo is zij tenslotte de bevrijder van Israël.¹

Is er in het Midden Oosten iets veranderd? Het lied van Debora kon wel eens zo oud zijn als 1100 v.Chr.² Maar afgelopen week bij de dood van Ariël Sharon, werd er feest gevierd in de straten van Gaza, Sabra en Shatila. Harde, schrille vrouwenstemmen wensten de gestorven Israëlische leider naar de hel. Ogen vol haat lieten zien dat het gemeente woorden waren, rechtstreeks uit het hart gesproken.

Het was de primitieve Israëlitische voorstelling dat de Heer hun God hen had 'verkocht' aan een heidense vorst, omdat zij kwade dingen hadden gedaan, goddeloos geleefd, straf op de zonde. Een dergelijke voorstelling van zaken komen we vaker tegen in het Oude Testament. Harde stereotype woorden worden vaak gebruikt, die een sterk zwart-wit beeld oproepen, dat psychologisch volgens mij nauwelijks kan kloppen. Maar het schema van Richters is duidelijk. God wil zijn volk op het rechte pad krijgen en om dat te bereiken geeft hij ze over in de macht van de vijanden. In het geval van Richters 4-5 is dat Koning Jabin van Kanaän. Vervolgens komt er een leidersfiguur, bijna altijd een man, die dan als een held gaat optreden en de stammen van Israël bevrijdt. Hij bevrijdt hen niet alleen van de letterlijke vijand, maar ook van hun eigen goddeloosheid door het recht met wijsheid te handhaven. Zo iemand wordt in het Richterenboek vaak een richter, of in de tekst van de Nieuwe Bijbel Vertaling 'een rechter' genoemd. Maar wat is wijsheid als het gaat om recht?

Het bijzondere van het verhaal van vandaag is dat de rechter geen man is, maar het is een vrouw die rechtspreekt. Er zijn wel een mannelijke aanvoerders in Israël, maar zonder Debora wordt het helemaal niets. Haar verlangen naar gerechtigheid gaat gepaard aan een vurig verlangen naar bevrijding van Gods volk. Het lied van Debora in Richters 5 is een van de oudste teksten in de bijbel. De meeste geleerden beschouwen de poëzie van Richters 5 als veel ouder dan de proza vertelling van Richters 4, waarin hetzelfde verhaal, zij het met bepaalde verschillen, wordt verteld.

Een van de verschillen betreft dat het in Richters 4 gaat over een andere opsomming van stammen dan in

Richteren 5.³ Maar onomstotelijk bewezen dat het lied in Richteren 5 er eerder was dan het verhaal in Richteren 4 is dit niet.⁴ In de louter historisch benadering wordt de ene versie soms betrouwbaarder geacht dan de andere. In de literaire benadering worden beide, verhaal en lied, gewaardeerd en ieder op hun eigen merites beoordeeld. Dan gaat het om de wijze waarop de overwinning van de Israëlitische stammen op de vijandige troepen van Sisera wordt gewaardeerd en verbeeld. Voor ons misschien wel de belangrijkste vraag is: Wat kan theologisch gesproken vandaag nog de betekenis zijn van dit oeroude verhaal?

Uitleggers hebben zich afgevraagd: Is er misschien in het Lied van Debora werkelijk een vrouw aan het woord?⁵ Dat zou best eens kunnen. Zo'n vrouwenstem in de oeroude teksten op het spoor te komen is iets heel bijzonders. Immers meestal zijn het de stemmen van mannen, representatief voor een mannenmanier van denken, die de moeite waard gevonden werden om op te tekenen. Mannen hebben in ieder geval de eindredactie gehad. Ook als het over vrouwen gaat in de bijbel, zijn er meestal mannen aan het woord. We kunnen zelfs in Richteren 5 niet zomaar aannemen dat het echt Debora is die zingt. Toch klinkt hier als het ware zeker een echo door van de stem van Debora. Wie de tekst goed leest hoort dwars door de mannenredactie heen het geluid van levende vrouwen, hun verlangen, hun hoop, hun angsten en hun wanhoop. Bij het optreden van Debora verbleekt aanvoerder Barak van Israël helemaal. Doordat de aanvoerder van de tegenpartij in de tent van de bedoeïenenvrouw Jaël wordt vermoord, komt ook de roem van het doden in de strijd van de tiran niet toe aan generaal Barak.

Het is alsof alleen vrouwen hebben begrepen waar het echt om gaat, maar dat op zichzelf wordt niet uitgesproken. De oorlog is afschuwelijk wie er ook wint. Daar valt in feite geen eer te behalen, alleen te verliezen. In die zin zijn er helemaal geen helden. Het scheelt niet veel of de Israëlitische vrouwen waren meegetroond als slavinnen. Maar als het gaat om de bevrijding is het altijd beter de Here God te loven dan een man en die zodoende over het paard te tillen.

Is Debora aan het woord? Er is verschil van mening over de vertaling van vers 7. Wij hebben in de Nieuwe Bijbel Vertaling gelezen:

Aanvoerders ontbraken,
het land kende geen leiding
totdat jij, Debora, kwam
en Israël tot leidsvrouw werd.⁶

Maar er is ook wel vertaald:

Het landleven stakte

in Israël stakte het,
totdat ik opstond, Debora,
ik opstond, een moeder in Israël.⁷

Het is lastig vast te stellen wat de beste vertaling is. Poëtisch gesproken is het ook mogelijk van 'jij' te spreken. Zo gehoord wordt het een tweestemming lied. Het lied van Barak en Debora. Hoe dan ook, dit is duidelijk. Barak zingt hier de tweede stem. Debora zet als moeder in Israël de toon. Zij spoort de mannen van Israël aan tot de strijd. Zo komen zij samen, de profetes en de generaal, God te hulp in zijn bevrijdend handelen aan mensen.

Maar direct nadat de dood van de wrede Sisera is bezongen, verschuift het perspectief. Want de zangeres beseft het. Er wordt op hem gewacht, door zijn moeder. Debora en de moeder van Sisera. Het zijn twee moeders in de tekst.⁸ Voor beiden is het een spannende strijd. Zij worden in de Hebreeuwse grondtekst beide 'moeder' genoemd en dat verbindt hen, ondanks alle tegenstellingen. Dat de een wint, betekent dat de ander verliest. Maar in feite wordt er dus altijd verloren. In de Nieuwe Bijbel Vertaling valt het gemeenschappelijk aspect helemaal weg. Immers daar is 'moeder' in het geval van Debora met 'leidsvrouw' vertaald. Dat is jammer, omdat nu ook onzichtbaar wordt dat in het lied twee moeders aan elkaar worden gespiegeld: Debora en de moeder van Sisera.⁹ Er is een overeenkomst, maar ook een groot verschil. Waar Debora als een bron van wijsheid en inspiratie wordt afgeschilderd, die terecht oproept tot een rechtvaardige strijd van bevrijding van de bezetter, daar wordt de moeder van Sisera getekend als een tragische figuur. Tevergeefs staat zij aan haar tralieraam. De toehoorder weet wat zij niet weet. Zij wacht op een zoon die nooit meer thuis zal komen. De toehoorder weet dat de wijste van haar vrouwen het volkomen bij het verkeerde eind heeft. Sisera wordt niet opgehouden omdat hij bezig is met het verdelen van de oorlogsbuit, maar hij komt niet omdat hij dood ligt op de grond in de tent van Jaël, met een doorboord hoofd.

Is er leedvermaak over de moeder die tevergeefs wacht, of is er een verborgen toespeling op solidariteit tussen de vrouwen? Het wachten op mannen die niet meer thuis komen, het had Debora net zo goed kunnen overkomen. Het is miljoenen vrouwen overkomen, of hun man of zoon nu vochten voor een rechtvaardige zaak of niet. Daarin wordt door het monster dat oorlog heet geen onderscheid gemaakt.

Is de God van Israël een veldheer? Is hij een oorlogsgod? Is hij een kosmische macht die zich manifesteert in natuurkrachten?¹⁰ Juist in het lied blijkt de geheimnisvolle God van Israël een kracht die hulp nodig heeft. Hij heeft de hulp nodig van de

stammen van Israël. Maar de Heer krijgt ook hulp van die mysterieuze Jaël. Wie de Heer te hulp komt toont hem lief te hebben. De schepping doet mee! Zelfs de sterren helpen. De rivier zwelt aan en verandert, mogelijk ten gevolge van regen, in een modderstroom waardoor de zware ijzeren wagens van de Kanaänieten nutteloos werden. Het is een prachtig beeld dat doet denken aan de ondergang van de strijdmacht van Egypte in de Rode Zee.¹¹

In deze oeroude tijden is 'eerverlies' een belangrijk thema. Sisera verliest zijn eer door op vernederende wijze vermoord te worden door een vrouw (!). Maar ook Barak, de aanvoerder van Israël verliest aan eer. Hem wordt de zege ontnomen, doordat niet hij, maar Jaël de vijand doodt. Debora is de richter bij uitstek. Zij spreekt het juiste woord in een telkens weer andere situatie en schept daardoor orde in de chaos.¹² Zonder Debora durft Barak, durven de aanvoerders van Israël niet eens op te trekken. Het lijkt wel of de hele strijd waarom het gaat tenslotte niet plaats vindt op het slagveld, maar onder de palm waar het recht wordt gesproken.¹³

Wie bereidt is achter de teksten te luisteren, hoort het verdriet van vrouwen. Jaël en de moeder van Sisera zijn identificatiepersonen. Achter de spot van het overwinningslied, gaat de angst schuil voor het lot dat vrouwen gemakkelijk kon treffen in een samenleving geregeerd door het recht van de sterkste. Net als in de Ilias van Homerus, is er voor de mannen in de oorlog immers als buit een slavinetje te verdienen?

...elke man een meisje, of misschien wel twee.¹⁴

Het lied van Debora is denk ik, goed beluisterd, juist geen verheerlijking van het geweld, maar legt de tragische kant van het geweldsaspect van de bevrijding bloot, met name voor vrouwen.¹⁵ In de beleving van vrouwen gaat het dan tenslotte om een manifestatie van vreugde over de teloorgang van het geweld zelf. Er is vreugde in Israël over de dood van de vijand, maar dat is bovenal vreugde over de dood van de potentiële verkrachter.¹⁶ De eerste die wordt geëerd is de Heer als beschermer van juist vrouwen. Van Hem is Jaël een bondgenoot, zelfs in haar gruwelijke daad. Daarin staat zij naast de sterren, te midden van de schepping en is zij vergelijkbaar met de modderstroom van de rivier Kison die de ijzeren wagens heeft meegesleurd. Al die kosmische krachten dienen de Heer als de God van alle dingen. Voor hem moeten alle koningen en vorsten der aarde buigen.¹⁷ Geweld, het hoort in zijn schepping tenslotte niet thuis.

Dat de geweldenaar Sisera de oneervolle dood vindt, niet op het slagveld, maar in een tent, op het bed van een vrouw en door de hand van die vrouw met het

materiaal waarmee een tent wordt opgezet, dat is de wrange ironische humor van de bijbel die wordt gelegitimeerd vanuit het kwaad dat hij juist die vrouwen had kunnen aandoen. Maar de oplossing zelf is het niet. Op deze manier blijft het immers altijd oog om oog en tand om tand.¹⁸

Jaël gaat niet zomaar vrijuit. Ze verleidde Sisera in haar tent te komen, maar ze schond het heilige gastrecht.¹⁹ Ook al is zij zelf door de omstandigheden geforceerd gewelddadig te zijn. Dietrich Bonhoeffer bezint zich in zijn Ethiek op het vraagstuk van tirannenmoord. Mag hij, een predikant, meewerken aan de moord op Adolf Hitler? Zijn antwoord is: ja. Het is nodig om in grenssituaties bewust schuld op je te nemen. Jezus heeft het niet vermeden schuld te dragen. Hij neemt deel in onze onvolkomen werkelijkheid. Juist in deze verbondenheid mogen wij ons geweten vrij voelen en in staat tot het dragen van een heel eigen verantwoordelijkheid.²⁰

Jaël heeft een overtreding begaan en is daardoor in de cirkel van het geweld getrokken en mede verantwoordelijk geworden voor het vernietigen van een mens, maar het Jodendom heeft haar vergeven. God heeft haar vergeven. Soms vergt het doel van de bevrijding dat een overtreding wordt begaan. Dat kan ondertussen van je hart een moordkuil maken.²¹ Maar de Kenitische Jaël is opgenomen in de tenten van Sara, Rebecca, Rachel en Lea, die allemaal regels hebben overtreden, niettemin bondgenoten bleven van God.²²

Regels overtreden doen wij allemaal. Dat wil niet zeggen dat regels er niet toe doen. Maar ook niet dat wij zodoende voor God niet langer waardevol zijn. In het Johannesevangelie staat een passage die ontbreekt in de meeste Griekse grondteksten. In veel moderne bijbels staat het gedeelte tussen vierkante haken. Op taalkundige gronden is duidelijk dat het verhaal van de ontmoeting van Jezus met de overspelige vrouw oorspronkelijk geen deel uitmaakte van het Johannesevangelie. Maar het is een schitterende verbeelding van waar het om gaat. Zeer waarschijnlijk is het verhaal als een illustratie opgevat van de uitspraak van Jezus in Johannes 8,15, waar hij zegt: 'ik oordeel niemand'.²³

Een zwijgende vrouw staat voor haar rechters? Haar wordt niets gevraagd. Zij wordt alleen beschuldigd. Van een man, die zij misschien heeft liefgehad, ontbreekt ieder spoor. Over een duurzaam gemis aan liefde of een stil verlangen wordt niet gesproken. Mannen hebben haar op overspel betrap en werpen haar aan Jezus voor als een casus, nota bene in de tempel. En nu hebben zij eigenlijk niet de vrouw, maar Jezus te pakken. Of hij houdt zich aan de wet en zij sterft. Of hij verspeelt zijn eigen reputatie als rechtzinnig rabbi door haar te laten gaan. Mannen

hebben de regie.

Maar Mozes mag dan de wet in onwrikbaar stenen tafelen hebben gedragen vanaf de Sinai, gerechtigheid is iets anders dan het onbarmhartig toepassen van regels zonder aandacht voor de omstandigheden. Jezus schreef op de aarde. Zijn vinger ging niet wijzen naar een mens, maar demonstreerde aan ieder die het wilde zien, dat de letter van de wet op aarde vervloeit in de context van het leven. Dan betekent recht doen: begrijpen.

De zwijgende vrouw, staat zij ondanks alle mannenredactie, hier symbool voor de niet gehoorde stem, onder, wellicht achter het drama zoals dit zo vaak in de bijbel ter sprake komt. Kan dit ook de theologische betekenis zijn van oeroude vertellingen en liederen, die wij bij zorgvuldig luisteren tegenkomen in soms bijna vergeten delen van de bijbeltekst? Of gaat

het nog veel verder en leren wij op deze te luisteren naar de mensen om ons heen, mannen en vrouwen, naar het geheim van hun leven, zodat wij horen wat hen ten diepste beweegt? Zouden wij zo God op het spoor kunnen komen, als onze bondgenoot in deze wereld?

Amen.

Uitzending en zegen

Gaat u vanhier dragende de zegen, niet van de overwinning over andere mensen, maar de zegen van de overwinning op het kwaad. Zo zal uw ziel worden bewaard, voor gerechtigheid, voor de liefde, ja voor de vrede van God.

Genade van onze Heer Jezus Christus, de liefde van God, de gemeenschap van de heilige Geest, met jullie allemaal.

Noten

¹Tegen wil en dank? Over de motieven van Jaël laat de tekst zelf ons in het ongewisse.

²Cf. Vriezen, Th.C., en A.S. van der Woude, *Oud-Israëlitische en vroegjoodse literatuur*, Kampen 2000, 118.

³Van Dijk, *ibidem*, 175

⁴Dijk-Hemmes, F. van, *Sporen van vrouwenteksten in de Hebreeuwse bijbel*, Utrecht 1992, 188-189.

⁵Van Dijk, *ibidem*, 177.

⁶Richteren 5,7 (NBV)

⁷Van Dijk, *ibidem*, 211.

⁸Cf. Van Dijk, *ibidem*, 232-233, waarin het moeder-aspect wordt benadrukt. Echter Van Dijk spiegelt de moeder van Sisera vooral aan Jaël.

⁹In zowel vers 7 als vers 28 is sprake van hetzelfde Hebreeuwse woord 'em'.

¹⁰Van Dijk, *ibidem*, 181-182.

¹¹Cf. Rechters 5,4 en 5,21. Soetendorp 48-50. Cf. Exodus 14.

¹²Van Dijk, *ibidem*, 183.

¹³Cf. Rechters 4,5.

¹⁴Rechters 5,30. Cf. Homerus, *Ilias*, twist tussen Agememnon en Achilles over Briseïs en Chriseïs.

¹⁵De instrumenten waarmee F. van Dijk de vrouwen stemmen in de bijbel beluisterd worden door haar 'double voice' en focalisatietheorie genoemd, Van Dijk, *ibidem*, o.a. 243.

¹⁶Lezing F. van Dijk-Hemmes, Bond van Predikanten, Utrecht 19 april 1993.

¹⁷Cf. Psalm 2.

¹⁸Cf. Exodus 21,24.

¹⁹J. Soetendorp, 'Het lied van Debora' in: Boer, P.A.H. de, *Zoals er gezegd is over*, VIII, *De richteren*, Antwerpen 1963, 47-51.

²⁰Bonhoeffer, D., *Werke*, 6, *Ethik*, München 1992, 275-289.

²¹Cf. de discussie onder christenen over tirannocide in het Derde Rijk

²²Soetendorp, *ibidem*, 50.

²³Marsh, J., *Saint John*, Harmondsworth 1988, 681-688, i.z.683. De passage wordt doorgaans aangeduid als: Pericope Adulterae.

Figuur 1: Rembrandt, Christus en de overspelige vrouw (1644). National Gallery London. De majestueuze omvang van Gods tempel relateert het conflict tussen kleine mensen op de vloer. De vrouw is stralend wit.